

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ В 40-80 р. р. ХХ ст

Найчисленнішою національною меншиною в Закарпатті є угорці. Якщо в загальній структурі населення їх питома вага постійно зменшувалась впродовж 1945-1989 рр., то абсолютні цифри свідчать про їх поступове кількісне зростання. Так, якщо у 1946 р. налічувалось 134558 угорців, то в 1959 р. - їх численність виросла до 146247, у 1970 р. - до 151949, у 1979 р. - до 158446 чоловік. Лише за час з 1979 до 1989 р. численність угорців зменшилась до 155711 чол., тобто - на 2735 чол.

Упродовж ХХ ст. політично-правове і національно-культурне становище угорців Закарпаття кілька разів змінювалось. У результаті розпаду Австро-Угорщини Закарпаття відійшло до Чехословаччини, а угорці краю з політично і культурно домінуючої групи населення перетворились в національну меншину. Весною 1939 р. Угорщина окупувала Карпатську Україну. Впродовж 1939-1944рр. угорці в краї знову займали домінуюче політично-правове і національно-культурне становище. Із визволенням і воз'єднанням Закарпаття з радянською Україною становище угорців краю змінилось, вони знову стали національною меншиною. Радянські власті віднесли угорців до політично ворожих націй, а тому вже з жовтня 1944 р. проти них в Закарпатті проводились репресивні заходи. Угорці-комуністи та нечисленні прорадянсько налаштовані групи угорського населення краю, хто з переконань, а хто з ілюзій чи меркантильних інтересів, підтримали включення Закарпаття до складу Радянського Союзу. Понад 10 угорців були делегатами з'їзду Народних комітетів 26.11.1944 р. в м. Мукачеві, підтримали його воз'єднання з Україною. В ряді угорських сіл навіть було проведено збір підписів на підтримку Маніфесту про воз'єднання. Але невідомо скільки угорців чистосердечно підтримали Маніфест, а скільки з них поставили свої підписи під політичним і юридичним тиском [і, іі, с.84-85; ііі, с. 51-52].

Демонстрування підтримки Маніфесту не зупинили репресій проти угорців. Уже восени 1944 - на початку 1945 рр. почались їх масові арешти і депортації. У відповідності до вже згаданого розпорядження військової ради 4-го українського фронту від 13.XI.1944 р. всі угорці-чоловіки віком від 18 до 55 років прирівнювались до військовополонених. На підставі цього розпорядження до таборів було відправлено близько 70 тис. угорців, з них 25 тис. були вихідцями із Закарпаття. Упродовж наступних 1946-1950 рр. - НКВС та іншими органами насилья продовжувались переслідування і репресії проти угорської інтелігенції та селянства. За вказані роки без слідства і судів було репресовано близько 10 тис. угорців. Більшість з них - селяни, які не бажали вступати до колгоспів. До куркульських господарств було зараховано 1029 господарств угорських селян, тобто 51,5 % всього списку таких господарств. Це дало підстави В.Лемаку говорити про політику дискримінації угорців Закарпаття за етнічною ознакою [і, с. 102-104]. Лише десь на початку 1953 р. масові переслідування угорців припинились, а з початками дестанілізації 1956 р. їх почали звільняти з концтаборів і частково реабілітувати як незаконно репресованих [і; ii, с. 84-86].

Як і раніше угорці, переважно, проживають компактно в селах Закарпатської (Притисянської) низовини. Найбільше їх в Берегівському районі. За даними перепису 1989 р. в районі проживало 85,1 тис. чоловік, з них угорці склали 57 тис. (майже 67% населення району). В 25 селах району вони склали абсолютну більшість мешканців, а тому такі села відносимо до чисто угорських. Крім того, 9 сіл Берегівщини мають змішаний угорсько-український характер. В одних із них українці складають лише 3-5% (Нове Село, Чикош, Вузлове та ін.), а в інших - 22,6% (с. Батрань) чи навіть 78,7% (с. Велика Бакта) мешканців. Та й в м. Берегові, що вважається національно-культурним центром угорців Закарпаття, вони складають лише близько 52% мешканців. Крім того, на Берегівщині є два виключно українські села Ремета і Квасово. За даними перепису 1989 р. в Берегівському районі українці склали 25,4%, а росіяни - 3,4% загальної численності населення [і, с. 12; ii, 86-87; vii, с. 86-88; i, с. 28].

У Виноградівському районі в 1989 р. проживало майже 28 тис. угорців, тобто вони склали лише 25% від 113 тис. мешканців району. Вони проживають як у майже виключно угорських (с.с. Петрово, Бобове, Дяково, Велика Паладь та ін.) так у змішаних українсько-угорських селах (с.с. Чорнотисово, Вілок, Матієво, Фанчикуво, Теково, Чєпа та ін.). У Мукачівському районі угорці склали лише 12,3% (13 тис.) чоловік. Сіл з угорським населенням в районі всього 5 - Дрисино, Ліскове, Баркасово, Рівне, Чомонин. В Ужгородському районі у 1989 р. проживало понад 25 тис. угорців. Тут вони склали 34% населення, а в м. Ужгороді лише 7,8% (9179) мешканців. Виключно угорських сіл в районі всього 8 - Великі Гаєвці, Малі Гаєвці, Галоч, Деренівці, Солонці, Мала Добронь, Саловка, Цєгловка. Крім того, угорці проживали в українсько-угорських селах району. В інших районах області проживало всього по кілька сотень чи кілька тисяч угорців. Так, у Тячівському районі проживало в 1989 р. 6000, Хустському - 5700, Рахівському - 3500, Перечинському - 196, Свалявському - 133, Міжгірському - 111 угорців [і, с. 161; viii, с. 12; ii, с. 87; iii, с. 28; vii, с. 86-88; ii, с. 28].

Нарівні з українцями угорці та інші національні меншини були втягнуті в усі соціально-політичні та національно-культурні процеси радянської доби. Примусова колективізація і переважно аграрний напрямок розвитку економіки територій населених угорцями, значно загострив проблему зайнятості сільського населення. За час з 1945 до 1990 р. в населених пунктах з переважаючим угорським населенням реконструювались переважно старі промислові підприємства. Нові заводи і фабрики споруджувались в м. Берегові та селищах (містечках) міського типу (сел. Вілок, Чоп). Спорудження і відкриття в м. Берегові меблевої і швейної фабрик, майолікового заводу посилили приплив до міста українського і угорського населення, а спорудження дослідно-експериментального заводу діагностичного і гаражного устаткування та кількох військових об'єктів спричинило доволі швидке зростання в місті кількості російськомовного населення.

Проблема зайнятості сільського населення вирішувалась шляхом розвитку колгоспних допоміжних промислів і ремесел.

Закарпатський історик І. Гранчак, нещодавно писав, що така політика була справжньою «економічною дискримінацією» угорців [iii, с. 88]. Загалом погоджуючись з таким твердженням, зауважимо, що переважно аграрний характер угорських поселень і відсутність робочих місць стали одним із основних факторів збереження їхньої етнічної однорідності та етнодемографічної стабільності, тобто збереження угорського етнічного середовища. Саме завдяки цьому угорці Закарпаття в районах свого компактного розселення міцно зберігають свою етнічну специфіку, традиції, мову і мають чітко сформовану національну свідомість. Вони зберігають їх навіть там, де складають меншість серед українського населення.

Недостатність промислового розвитку та політична кон'юнктура були тими факторами, які затримували соціально-культурне будівництво в угорських поселеннях. Школи, бібліотеки, клуби, лікарні, дитячі садки і ясла тут споруджувались переважно за кошти колгоспів і радгоспів, і лише зрідка - за державні капіталовкладення. Це утруднювало задоволення національно-культурних потреб угорців. Мережа бібліотек, сільських клубів, будинків культури та художня самодіяльність була зорієнтована на російськомовні радянські стандарти. Фонди сільських і міських угорських бібліотек переважно формувались російськомовною літературою, а угромовний книжковий фонд майже повністю складався з шкільних підручників, посібників, газет, журналів і радянської пропагандистської літератури. Угромовної літератури в Радянському Союзі видавалось дуже мало, а жорсткий партійно-державний апарат всіляко обмежував її легальний доступ з Угорщини. Проблему книжкового голоду угорців вдалося вирішити лише в умовах незалежної України. Нині в угорських селах працює 128 бібліотек з 464 тисячами книг угорською мовою. Виняткова більшість з них видана в Угорщині і завезена в Україну. Крім того, в угорських селах зараз працює 115 клубів і будинків культури, 643 колективи художньої самодіяльності [iii, с. 25].

В особливо тяжкому стані в 60-ті роки опинилась угорська школа та освіта рідною мовою. Хоча на словах проголошувалась рівноправність всіх національних груп, але на практиці

повсюдно відчувалась дискримінація неросіян. Особливо відчутно це було в сфері народної освіти. Хоча система угромовних шкіл радянських часів почала складатись ще в 1945-1946 рр., але перші угромовні середні школи в Закарпатті було відкрито лише в 1953/1954 н.р. До того середню освіту угорці здобували в українських чи російських середніх школах. На 1957/1958 н.р. у Закарпатті функціонувало 100 шкіл з угорською мовою навчання (13 середніх, 52 семирічні і 35 початкових). Це означає, що на 146247 угорців припадало всього 13 середніх шкіл, тобто 1 середня школа для 11207 угорців (тоді ж 1 середня школа припадала в краї на 2690 росіян). У наступні десятиліття ситуація погіршилась. У 1979 р. в області на 158450 угорців працювало всього 6 середніх шкіл, тобто 1 середня школа на 26400 угорців. Навіть у 1989 р., коли вже повного розмаху набрала політика перебудови М. Горбачова, в Закарпатті для 155711 угорців працювало 50 шкіл, в тому числі 11 середніх (1 середня школа для 14155 угорців). Зауважимо, що в 1989 р. 1 середня школа в Закарпатті відкривалась для кожних 4121 росіян [iii].

Ліквідувати дискримінацію угорців у галузі освіти вдалося лише в умовах незалежної України. Про це свідчить те, що в 1998 р. в Закарпатті працювало 95 шкіл з угорською мовою навчання (1 школа на 1621 чоловік), із них 22 середні (17 середніх шкіл, 4 гімназії, 1 лицей), угромовні групи в Мукачівському відділенні Івано-Франківського педагогічного університету, в Ужгородському культосвітньому училищі, Берегівському медучилищі, Берегівському профтехучилищі, та угорське відділення Ужгородського державного університету. Крім того, чимало дітей угорців Закарпаття навчається у вищих навчальних закладах України, в Закарпатському угорському педагогічному інституті м. Берегово та середніх і вищих навчальних закладах Угорщини [iii, с. 48-49; iii, с. 38].

Нерівноправність угорців була помітною не лише в розвитку культури і освіти, а й на ниві кадрової політики. Вони практично не допускались до провідних державно-партійних посад. У Закарпатському обкомі КПРС угорець практично міг досягнути лише рівня завідуючого відділом, в облвиконкомі за всі роки радянської влади угорець лише один раз був

заступником голови обласної ради, лише в Берегівському районі угорець допускався до посади першого секретаря райкому КПРС. Трохи легше угорцю було зробити кар'єру на промислових підприємствах, на яких вони могли стати директорами, головними інженерами, провідними спеціалістами.

Суперечливість радянської національної політики знайшла свої прояви і в ставленні до угорців Закарпаття. З одного боку партійно-державні органи влади проголошували пропагандистські лозунги рівноправності, братерства і дружби всіх етносів, а з другого - послідовно проводилось економічне, політичне і національно-культурне пригнічення національних меншин, нав'язувалась деетнізація і зросійщення. Володіння російською мовою підносилось до рівня найвищих досягнень світової цивілізації, дво-тримовність оголошувалась внутрішньою потребою, а зміна етнічної орієнтації представників національних меншин - необхідним, неминучим і природним ходом розвитку етнічних процесів. Аналіз даних переписів засвідчує, що в 1959 р. лише 146 угорців рідною мовою називали російську мову. В 1970 р. таких угорців було вже 274, у 1979 р. - 805, а в 1989 р. - 991. Ідеологи постсталінської доби цей процес проголосили «зближенням і злиттям» радянських народів, що на практиці означало русифікацію неросіян. Принагідно зауважимо, що в 1959 р. 894 угорці рідною визнали українську мову. У 1970 р. число угорців з рідною українською мовою в Закарпатті сягнуло 1402, у 1979 р. - 2411, у 1989 р. - 3200 чоловік. Мовна українізація незначної частини угорців відбувалась всупереч радянської партійно-державної політики. Вона зачепила лише українсько-угорські національно змішані сім'ї та частину з тих 15,6 тис. угорців, котрі проживали в українському етнічному середовищі [iv; iv, Т. 4; iv; iv, Т. III].

Одним з рушіїв русифікації були національно змішані сім'ї, які комуністичною пропагандою оголошувались інтернаціональними. В дорадянські часи етнічно змішані шлюби в Закарпатті найчастіше зустрічались у містах, а в сільській місцевості були дуже рідким явищем. Угорці найчастіше міжнаціональні шлюби укладали з неугорцями в етнічно

змішаних населених пунктах. При визначенні рідної мови і національності дітей визначальними були оточуюче етнічне середовище, національність одного з батьків та їх політичний статус, політична кон'юнктура. Вихідці з таких сімей важко самоідентифікувались за етнічною незалежністю. Не маючи чіткої етнічної орієнтації, вони сім'ями були угромовними чи двомовними, на роботі російськомовними чи навіть українськомовними, орієнтувались на масову радянську культуру. Соціологічне опитування 1991 р. засвідчило, що в межах Закарпаття близько 15 тис. чол. (1,2%) угромовних маргіналів з етнічно змішаних сімей віднесли себе до русинів. Саме вони та російськомовні українці стали живильним середовищем для роздмухування політичного русинства на Закарпатті наприкінці 80-х початку 90-х років XX ст. [iv, с. 223-225; xvi].

Загалом угорська національна меншина упродовж 1945-1991 рр. пережила дуже складну добу політичного, ідеологічного та національного тиску, а з 1989 р. - її поступового національно-культурного відродження. Вже з осені 1944 р. угорці Закарпаття зазнавали масових репресій, що продовжувались аж до 1953 р. після чого їх почали звільняти з концтаборів і частково реабілітувати.

Нарівні з українцями угорці були втягнуті в усі соціально-політичні та національно-культурні процеси радянської доби. Недостатня господарська розвиненість та політична кон'юнктура значною мірою затримували соціально-культурне будівництво в угорських селах.

Втрата угорцями статусу політично, національно і культурно упривілейованого становища не лише викликала в них глибоке розчарування, а й визначила характер їх національної, політичної і культурної поведінки. Угорська національна меншина, перебуваючи в національній та культурно-історичній опозиції до радянської влади, зосередила свою увагу на збереженні національно-культурних та історичних традицій. Цьому сприяли як високий рівень національної самосвідомості, так відмінність угорської мови від української і російської. Угорці Закарпаття як на індивідуальному так на груповому рівнях орієнтувались на свою

історичну батьківщину, дивились і слухали угорське радіо і телебачення, читали угорські книги, журнали, газети. Крім того, вони підтримували національно-культурні контакти через численні родинні зв'язки і поїздки, що стали більш менш активними з 1960-х років.

Збереженню високого рівня етнопатриотичної свідомості угорців Закарпаття сприяло доволі широке функціонування майже всіх культурно-побутових традицій як в сільських, так в міських сім'ях. Вони важко піддавались асиміляції. У 1989 р. лише 0,6% з них рідною називали російську мову, а 2% - українську. Російську рідною називали, переважно, жителі міст, а українську - сільські мешканці з мішаних українсько-угорських сіл. Водночас в угорців дуже високий відсоток етнопатриотичних шлюбів, а в етнічно змішаних сім'ях зросійщення чи українізація були незначними.

Загалом етнопатриотична свідомість угорців характеризувалась домінуванням в ній традиційних стереотипів. Нові, нав'язувані «соціалістичні» культурно-історичні традиції не приживались. Тому руйнування етнопатриотичної свідомості в угорців краю було поверхневим і неглибоким. Основну роль у збереженні високого рівня етнопатриотичної свідомості відіграло збереження традиційних сімейних відносин та міжпоколінна передача етнічної інформації.

1. Ruszin Emil. Magyarok a Kárpátalján. - Budapest, 1991. - 47, 51 old.
2. Гранчак І.М. Етнополітичний розвиток етнічних меншин Закарпаття // Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті». - Ужгород, 1997.
3. Троян М.В. Того дня зійшло сонце воз'єднання. - Ужгород, 1979.
4. Лемак В. Колективізація на Закарпатті, або як комуністи знищували господаря // Календар українців Угорщини на 2000 рік. - Ужгород, 2000. - С.102-104.
5. Deschmann Alajos/ Kárpátalja történelje. - Budapest, 1990. - 230 old.
6. Гранчак І.М. Угорці Закарпаття в післявоєнні роки: кількісний аналіз (1945-1996 рр.) // Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті». - Ужгород, 1997. - С. 83-97.
7. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. - Ужгород, 1980.

8. Гранчак І.М. Етнополітичний розвиток етнічних меншин Закарпаття // Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті». - Ужгород, 1997.
9. Мигович І. Під боком у праматері//Карпатський край.-1995.- № 5-8.
10. Історія Ужгорода.- Ужгород, 1993.
11. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945.-К., 1992
12. Мигович І. Під боком у праматері// Карпатський край.-1995.- № 5-8
13. Карпатський край.- Ужгород, 1995. - № 5-8.
14. П. Лизанець. Угорці в Україні // Календар українців Угорщини на 1999 рік.- Ужгород, 1999.
15. Тиводар М. Етнічні процеси і традиції міжетнічного спілкування в умовах совєтського Закарпаття. // Газ. Карпатський голос.- №2 (25-січня - 7 лютого)1996; №3 (8-21 лютого) 1996; №4 (22лютого - 3 березня) 1996.
16. П. Лизанець. Стан освіти угорців на Україні // Календар українців Угорщини на 1999 рік.- Ужгород, 1999.
17. А. Генц. Чітко бачимо наші спільні інтереси // Календар українців Угорщини на 1999 рік.- Ужгород, 1999.
18. Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР.- М., 1963.
19. Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года, Т. 1-7.- М., 1972-1974.
20. Вестник статистики.- 1980.- №8.
21. Національний склад населення Закарпатської області (згідно перепису 1989 року) // Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті». - Ужгород, 1997.
22. Тиводар М.П. Процеси зближення представників різних національностей в колгоспному селі Закарпаття // Матеріали XXI наукової конференції